

Світлана Куцепал

КУЦЕПАЛ Світлана Вікторівна — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Полтавського факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сфера наукових інтересів — сучасна французька філософія.

ПОСТМОДЕРНІЗМ — ЗВАБЛИВА ТА НЕРОЗКРИТА ТАЄМНИЦЯ

Висвітлюються відмінності між постмодернізмом та постмодерном, розкривається суперечливий та неоднозначний характер зазначених феноменів. Зроблено висновок про важливість дослідження постмодернізму та продуктивність використання постмодерної методології при дослідженні соціальних та інтелектуальних феноменів.

Ключові слова: *постмодернізм, постмодерн, постструктуралізм.*

Якщо спробувати визначити найбільш провокаційний і в той же час привабливий інтелектуальний феномен другої половини минулого століття, то таким упевнено можна назвати постмодернізм, про який пишуть та говорять надзвичайно багато.

Історія дослідження феномена постмодернізму налічує вже більше півстоліття, а з розпадом Радянського Союзу, коли втратив силу розподіл світу на Захід і Схід, інтерес до нього захопив і пострадянські країни. Це спричинено тим, що проблеми, які вважалися «західними», стали спільними, а нові держави, у тому числі й Україна, почали рухатися далі своїм власним шляхом, позбавившись тоталітарного тиску. Дослідники, критики, адепти по-різному уявляють постмодернізм, визнача-

Панорама історико-філософської думки

ють різні його характерні риси та особливості, не завжди чітко розрізняючи терміни «постмодернізм» та «постмодерн».

Наявність різних, інколи протилежних точок зору на феномен постмодерної філософії, доводить, що вказана проблематика не втратила свого значення і у XXI столітті, а також нагадує споконвічну філософську проблему про відносність істини, про полемічність і дискусивність як засоби філософування.

Список авторів, котрі досліджують постмодерну проблематику, вражає розмаїтістю національної приналежності. Окрім представників західної філософської думки (В. Вельш, П. Козловські, Г. Кюнг, С. Сулейман, І. Хассан та ін.), активно аналізують постмодерн і росіяни — Л. Андреев, О. Вайнштейн, С. Зенкин, Г. Косіков, В. Куріцін, Л. Маркова, Л. Філіппов, А. Якимович. Роблять (або, на жаль, зробили) свій внесок у студіювання означеної проблематики і вітчизняні філософи старшого покоління — Г. Заїченко, В. Лях, В. Лук'янець, О. Соболев, В. Табачковський, І. Цехмістро, В. Ярошовець, а також молоді вчені — М. Савельєва, О. Хома, В. Окороков та ін. Навіть таке неповне перелічення імен дослідників дозволяє уявити собі розмаїтість розглядуваних проблем, багатогранність аналізу як самих термінів «постмодернізм» та «постмодерн», так і проявів постмодерної парадигми в усіх сферах мисленнєвої діяльності — від філософії до політики, моди, кіно.

Мета репрезентованої розвідки — розкрити суперечливий та неоднозначний характер феномену постмодернізму, проаналізувати суттєві відмінності між постмодернізмом, постмодерном та модерном.

Термін «постмодернізм» має досить солідну історію, оскільки вперше він був ужитий у 70-х роках XIX століття, коли його використав англійський художник Джон Уоткінс Чепмен. Першими поняттями, котрі мали у своєму складі префікс «пост-», стали «постімпресіонізм» (1880-ті роки) та

«постіндустріальний» (1914–1922), після них у літературі, мистецтві, філософії, економіці виникає ціла низка понять із цим префіксом. Здебільшого використання префікса «пост-» мало позначати ті негативні переживання, які супроводжують перехід у посткреативну епоху, або, навпаки, позитивні почуття, пов'язані з подоланням певної негативної ідеології. У 1926 році у Мілуокі (США) була видрукувана книга Бернарда Іддінгса Белла «Постмодернізм та інші есе», де вказувалося на появу віруючої людини нового типу, що не захоплена ліберальною теологією. Пік активності використання префікса «пост-» припадає на 70–80-ті роки минулого століття, особливо це виявилось в архітектурі та літературі.

У зазначений проміжок часу, завдяки зусиллям Ж. Бодрійяра, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотара, в моду входить «деконструктивістський постмодернізм», котрий характеризується деконструктивністю та негативною діалектикою. 80-ті роки минулого століття ознаменувалися виникненням позитивних напрямків постмодернізму — «конструктивного», «екологічного», «реструктивного» тощо. На думку Кевіна Харта, саме французькі мислителі внесли три основні доповнення до розуміння сутності постмодернізму: по-перше, відмова від основ, коренів, що вважалися природними, незмінними та універсальними, по-друге, відмова від реалізму, від тези про те, мова при правильному її використанні здатна розповісти правду про реальність, по-третє, відмова від гуманізму, оскільки людина, що розглядається як суб'єкт і об'єкт пізнання, вважається вже не володарем систем влади, а породженням їх бажань та дискурсів [5, с. 32].

Чарлз Дженкс, визнаний авторитет у сфері мистецтва та архітектури постмодернізму, зазначав, що основна ідея слова «постмодернізм» і причина, завдяки якій воно буде використовуватися ще не одну сотню років, полягає в тому, що це слово дає зрозуміти, що ми вже покінчили з модерністським світоглядом і вирушили далі (хоча це абсолютно не відповідає

Панорама історико-філософської думки

дійсності), — не уточнюючи при цьому, куди ж ми прямуємо. Саме з цієї причини багато людей спонтанно використовують це слово, ніби-то утворивши його вперше.

У будь-якому випадку очевидним є те, що постмодернізм виникає з приходом нової епохи, яка визначається глобальними історичними змінами у сприйнятті світу, людини, соціуму, мислення та виробництва. А враховуючи те, що корінь слова «модерн» походить від латинського слова «modo», що позначає «зараз», «тільки-но», неважко зрозуміти те очевидне значення, яке приписується слову «постмодернізм» — «постсучасність», тобто «після того, що було тільки-но що». Як писав Ж.-Ф. Ліотар, постмодернізм уявляється не смертю модерну, а модернізмом у момент його народження, цей момент перетворюється в його перманентний стан. Він же виявив відмінності від анти-модернізму, що становив собою заплутаний клубок точок зору на оточуючий світ та еkleктичне змішення всього з усім, коли усі смаки беруться до уваги та обслуговуються суто ринковим способом.

Вище вже говорилося про відмінність, котра існує у трактуванні термінів «постмодернізм» та «постмодерн», і хоча загально визнаних відмінностей між цими двома термінами не існує, у контексті даного дослідження вони використовуватимуться у версії Ж.-Ф. Ліотара.

У контексті даного дослідження велике значення має аналіз праці Ж.-Ф. Ліотара «Постмодерний стан» («*La condition postmoderne: Rapport sur le savoir*»). Щоб зрозуміти сутність концепції мислителя, необхідно зупинитися на введених ним термінах — метанаратив, метарозповідь (як основний концепт) та утворених, похідних від нього, — метаповідь, мета-дискурс, що виконують роль своєїрідної «системи пояснень», організовують життєдіяльність та функціонування сфер суспільства — релігії, науки, філософії, культури. Метанаративи мають чотири основні характеристики: не допускають сумніву у власній легітимності; претендують на універсальну

Панорама історико-філософської думки

значущість; свою явну форму отримують лише у філософії; виступають критеріями для легітимації наукового знання.

Слово «постмодерн», на думку Ж.-Ф. Ліюгара, позначає стан культури після трансформацій, що відбулися з правилами гри в науці, літературі, мистецтві у кінці XIX століття. Найбільшу увагу французького дослідника привертають зміни науки, пов'язані з кризою оповідей. Взаємини «наука-оповідь» завжди були непростими, бо за багатьма розповідями наука вбачала вигадку. Але повністю позбавитися залежності від розповідей наука не може, оскільки має узаконити власні правила гри. На допомогу приходить філософія, що розуміється як легітимуючий дискурс науки відносно свого статусу.

На думку Ж.-Ф. Ліюгара, термін «postmodernité» (постмодернізм, постсучасність) означає ту історичну епоху, яка настала «після модерну» (Нового часу), створені нею пріоритети мислення та буття. Натомість поняття «postmodern» (постмодерн) використовується для позначення комплексу культурно-історичних особливостей, які складають сутність постсучасності. Найменування «постмодернізм» постає значно раніше і використовується для характеристики процесів у мистецтві та всіх видах культури другої половини XX ст., тож воно проникає у філософський дискурс із культурології та естетики.

Досить важливим методологічним моментом є також розв'язання проблеми співвідношення модерну та постмодерну, оскільки останній являє собою комплексну реакцію на катастрофічні провали модерну.

Найперші асоціації, що спадають на згадку при характеристиці модерної філософії, — це раціоналізація, емансипація людського Я, віра в надзвичайне призначення людини, котра завдяки своєму розуму та діяльності здатна стати володарем природи, а також сприйняття всього існуючого з точки зору трансцендентального суб'єкта, який прагне критично обґрунтувати сутність людського існування. Чи не цен-

Панорама історико-філософської думки

тральним об'єктом філософської рефлексії стає сама людина, відносно якої світ має репрезентувати себе, перетворитися на значущий для суб'єкта образ. Ще одна особливість модерної філософії — віра в силу науки, в її здатність створити таку метатеорію, котра абсолютно повно пояснить усе існуюче. До речі, саме на цьому бастіоні модерна парадигма була піддана першим руйнівним ударам, завданим відкриттями так званої неklasичної науки, здійсненими Геделем, Бором, Гейзенбергом, а також синергетичними постулатами.

Наступне розчарування чатувало на теоретиків Модерну на теренах соціальної філософії, де зазнала краху ідеологія соціалізму та комунізму, була втрачена віра в можливість практичного втілення соціальних утопій, у здатність індустріальних суспільств, особливо західного типу, до безмежного самозбагачення та самоускладнення.

Найстрашнішим ударом стали катастрофи й трагедії минулого ХХ ст. (від революцій початку віку до розвалу тоталітарних держав у 90-ті роки), викликані переважанням політичного над соціальним, коли всі соціальні інститути, усі великі цінності та глобальні цілі, що створювалися в попередні епохи, поступово втратили свій зміст. Слушно видається думка А. Турена про те, що найбільш наочною формою панування політичної дії над соціальною є тероризм, оскільки він формується на перехресті старих соціальних рухів, які стали більш ідеологічними, ніж практичними, та реакцій на кризу держави. «Тероризм сам по собі — як і партизанська війна в інших ситуаціях — цілком протилежний класовій чи масовій дії. Він свідчить, навпаки, про надмірне роз'єднання між теоретичним закликком до вже зниклого руху та надмірно інституціалізованими вимогами» [4, с. 26].

Епоха модерну розірвала сакральний світ, котрий був таким зручним та зрозумілим, відокремила природне від божественного, позбавила світ єдності, не замінивши цю єдність нічим рівноцінним. Зійшовши з небес на землю, суб'єкт не

знайшов там справжнього притулку, загубився у світі об'єктів та речей, котрими маніпулюють різноманітні технології. Головними менеджерами цього технізованого світу стали раціоналізація та суб'єктивація.

Наслідком таких потрясінь стає усвідомлення людством того, що воно є заручником тих деструктивних сил, того джина з пляшки, котрого вивільнили науково-технічні досягнення та ідеологія тоталітаризму. Декартівський володар світу та приборкувач природи потрапляв то в окопи світових війн, то в бараки концентраційних таборів, то у селища поблизу Чорнобиля, поки нарешті не опинився 11 вересня 2001 р. у приміщеннях Всесвітнього торгівельного центру. Саме ці причини обумовили й обумовлюють необхідність досягнення адекватного розуміння екзистенційної ситуації, до якої потрапила західна цивілізація на межі тисячоліть.

«Доба Постмодерну — це час, коли людське життя виходить із-під диктатури *розуму, приборканого вічними істинами метафізики*, й висуває йому свої вимоги. Найпершою нормою етики Постмодерну стає не метафізична істина, а повнота життя. Найвище життєствердження мислителі постмодерну вбачають у сприянні максимальному зростанню волі до життя. Вони переконані, що людина тільки тоді реалізує сенс свого життя, коли вільно стверджує все, що в неї є» [3, с. 13].

Французький філософ Ж.-Ф. Ліотар відкидає уявлення про постмодерн як анти-модерн або транс-модерн. Для нього постмодерн знаходиться не *після* модерну, не проти нього, — навпаки, він уже приховано містився у модерні. «Постмодерном виявляється те, у в середині модерну вказує на неуявне в уявленні, що відмовляється від утіхи гарними формами, від консенсусу смаку, завдяки чому можна відчутти ностальгію по неможливому; що знаходиться у постійному пошуку нових сприйнятів — не для того, щоб насолодитися ними, а щоб краще відчутти, що існує щось таке, що неможливо уявити» [1, с. 322]. В основі постмодерного мис-

Панорама історико-філософської думки

лення та постмодерної філософії лежить концепція модерну. Квінтесенція модерну — це віра в метанаративи, утвердження комунікабельності досвіду, єдність сутності, всезагальність істини. Саме як результат переписування модерну виникає радикально-плюралістичне мислення, що заперечує будь-яку можливість консенсусу між різними жанрами дискурсу, визнає їхню гетерономність, при цьому «всезагальне» трактується як проста ознака метаоповідей, котрі самолегітимуються. Тому постмодерн і виявляється у Ж.-Ф. Ліотара таким собі внутрішнім переосмисленням та приборканням модерну. На підтвердження цього у статті «Заметка о смыслах «пост»» Ж.-Ф. Ліотар пише, що префікс «пост-» у слові постмодерн «позначає не рух на кшталт *come back, flash back, feed back*, тобто рух повторення, а певний «ана-процес», процес аналізу, анамнезу, аналогії й анаморфози, який переробляє щось «першозабуте»» [2, с. 59].

Як справедливо зазначає О. Хома, термін «постмодерне філософування» можна віднести до трьох різних феноменів: постструктуралістської традиції (Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Лакан, М. Фуко); «радикально-плюралістських» концепцій (А. Макінтайр, М. Мак-Люен, О. Марквард, П. Фейерабанд) та до філософсько-соціологічних спроб визначення статусу «постмодерного» мислення у загальних рамках постмодерної культури (В. Вельш, Ф. Джеймісон, Ж.-Ф. Ліотар); а саме «поняття постмодерного філософування є прямим результатом концептуального осмислення основних рис, яких набув історико-філософський процес (і взагалі пізнання) в останнє тридцятиріччя» [6, с. 5].

Можна зробити й іншу класифікацію і виділити два типи постмодерну (як комплексу ідей) — соціальний та філософський. Для соціального, обґрунтованого у працях французьких авторів (Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж.-Ф. Ліотар), характерна наявність *анти-спрямованостей* (антираціоналізм, антикартезіанство, антифундаменталізм,

антипросвітництво), тоді як філософський (англосаксонський), представлений творчим доробком Ф. Джеймсона, Х. Фостера, У. Дженкса та ін., відображає самокритику філософії Нового часу, починаючи з Юма та закінчуючи Вітгенштайном та Гайдеггером.

Одним із найбільш значних досліджень постмодернізму можна вважати працю В. Вельша «Наш постмодерний модерн» (Пер. з нім. А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. — К., 2004) де В. Вельш утврдує, що проект дійсності, який характеризується різноманітністю і виразно артикулюється назвою «постмодерн», є просто проектом сучасної дійсності — під цією або під іншою номінацією. Німецький філософ виділяє кілька різновидів постмодернізму: «анонімний постмодернізм», «постмодернізм дифузії», «точний постмодернізм». До представників анонімного постмодернізму автор уключає тих теоретиків, котрі хоч і не декларують і не визнають свої позиції як постмодерні, проте фактично мислять, виходячи з усвідомлення нездоланності й позитивності плюральності, тобто із постмодерної основи свідомості (Л. Вітгенштайн, Т. Кун, П. Фаєрабєнд та ін.). «Постмодернізм дифузії» або фейлетоністський постмодерн, який зустрічається переважно у розважально-літературних жанрах, звертається лише до настроїв, показуючи тим самим, що начебто не існує концептів. Саме такий різновид постмодерну отримує насолоду від критики всілякості, є абсолютно незацікавленим у відкритті нових можливостей. На жаль, дуже часто уявлення про феномен постмодерну утворюється саме на основі цього різновиду. Найважливішим видається постмодернізм точності, який не насолоджується безладом попури, не потребує невибагливо-незграбного ліцензування та плутанини, а виступає за справжню плюральність, наголошує на суперечності відмінностей. Цей постмодернізм не є ірраціональним, він звертає увагу на тонкі відмінності, шанує специфічне, віддає належне загальному, він не захищає відсутність орієнтації, а виступає за чіткі орієнтири.

Філософія постмодерну відрізняється від постструктуралізму, оскільки зосередилась на тексті, дискурсі, мові. Наслідком цього стало усвідомлення того, що мова значно більш серйозний суперник, за плечима якого століття існування, традиція, яка не піддається знищенню, та влада над тим, хто говорить, вести його певним шляхом, відхиляючи його при цьому від об'єктів дискурсу. Завдяки нездатності мовців чинити опір мові, остання насолоджується, хизується своєю силою, примушує задовольняти себе.

Мова уявляється своєрідним проектом тоталітарної структури, кожен рівень якої пронизаний владою. Господарювання суворих правил, які лише інколи припускають винятки (хоча винятки радше самі є правилами), сприяє обмеженню свободи суб'єктів мови, які змушені рухатися по чітко визначених, задалегідь встановлених маршрутах. Структурованість всюди — фонетична, морфемна, дериваційна, семантична, синтаксична, стилістична. Мова постає як безкрайне поле, як ризома, де кожний наступний крок обумовлено попереднім.

Однак сучасна ситуація у філософії характеризується послабленням єдності, відмовою від тотальності, на зміну якій приходять розкріпачення частин. Більше немає Єдиного та Цілого, а великі метанаративи вже не викликають звичної довіри. Разом з тим, поступово зникають песимізм та смуток з приводу згубленої цілісності. «Більшість людей вже пережили тугу за втраченою нарацією. Але це зовсім не означає, що внаслідок цього вони перетворилися на варварів. Від цього їх рятує знання того, що легітимація можлива лише в їхній мовній практиці та у комунікативній взаємодії» [7, с. 121].

Великих нарацій більше не існує, проте на зміну ним прийшла множинність обмежених та гетерогенних мовних ігор, тобто форм життя та активності. Не лише прийняття цієї множинності, її легітимація являє, на думку французьких філософів, сутність постмодерну, але також і акцентування уваги на можливості або неможливості консенсусу в сучас-

ному плюралістичному суспільстві. Якщо такий необхідний консенсус і є можливим, то лише в рамках мовних ігор, та аж ніяк не за їхніми межами.

Отже, варто відрізнити постмодерн як історичну епоху та постмодернізм як сукупність стилів та позицій у культурі та мистецтві, які маніфестують себе з позицій неґації, протесту, розвитку або знуцання над кількома або одним аспектом модерну. Існує також відмінність між постмодернізмом та постструктуралізмом, оскільки останній є прямим спадкоємцем структуралістського дискурсу, представленого іменами К. Леві-Стросса, Р. Барта, А.Дж. Греймаса, Ж. Женетта, Ж. Лакана.

Скільки б дослідники не намагалися розкрити таємницю постмодернізму, виявити всі його еманациї, цей феномен постійно вислизає та зваблює, перетворюючись на культурологічну картографію, яка репрезентує мозаїку сучасних теоретичних дискурсів. Не існує загальної точки зору, здатної представити постмодернізм як єдине ціле, оскільки він дає уявлення про те, що людина не в змозі осмислити, що неможливо відтворити у людському досвіді.

Література

1. *Лиотар Ж.-Ф.* Ответ на вопрос: что такое постмодерн? / Ж.-Ф. Лиотар // Ad Marginem, 93. — М., 1994. — С. 303–323.
2. *Лиотар Ж.-Ф.* Заметки о смыслах «пост-» / Ж.-Ф. Лиотар // Иностранная литература. — М., 1994. — № 1. — С.56–59.
3. *Лук'янець В.* Постмодерн: філософія світоглядного розчарування / В. Лук'янець // Філософські обрії. Київ–Полтава, 2002. — № 7. — С.3–15.
4. *Турен А.* Повернення дієвця / Ален Турен. — К.: Альтер-прес, 2003. — 320 с.
5. *Харт К.* Постмодернізм / Кевин Харт. — М.: ФАИР_ПРЕСС, 2006. — 272 с.

6. Хома О.И. Истина и очевидность: симптоматологическое мышление в философии модерна / О.И. Хома. — Вінниця: «УНІВЕРСУМ-Вінниця», 1998. — 260 с.
7. Lyotard J.-F. La condition postmoderne: Rapport sur savoir / J.-F. Lyotard — P.: Galilee, 1979. — 109 p.

Освещаются отличия между постмодернизмом и пост-модерном, раскрывается противоречивый и неоднозначный характер этих феноменов. Сделан вывод о важности исследования постмодернизма и продуктивности использования постмодерной методологии при исследовании социальных и интеллектуальных феноменов.

Ключевые слова: *постмодернизм, постмодерн, пост-структурализм.*

The difference between the post-modernism and post-modern is finding out as well as the disputable and varied character of aforementioned phenomena is clearing up. The conclusion about the importance of research of post-modernism and the efficiency of using of post-modern methodology within an investigation of social and intellectual phenomena is drawn.

Key words: *Post-modernism, Post-modern, Post-structuralism.*

Надійшла до редакції 13.02.2009 р.